ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA
VOL. XXVI, 6 SECTIO H 1992

Zakład Historii Gospodarczej i Myśli Ekonomicznej
Wydziału Ekonomicznego UMCS

Anna GOLEC

Myśl gospodarcza w ruchu ludowym na przełomie XIX i XX wieku

The Economic Thouhgt in the Peasant Movement at the Turn of the 19th and 20th Centuries

W ruchu ludowym wprawdzie nie sformułowano teorii ekonomicznej w ścisłym tego słowa znaczeniu, ale wiele myśli wypowiadanych w formie postulatów programowych poszczególnych chłopskich ugrupowań politycznych zawiera cały szereg tych elementów, które ujmują współczesne teorie rozwoju krajów słabo rozwiniętych. Szczególnie widoczne jest to w zestawieniu idei gospodarczych ruchu ludowego z teorią G. Myrdala, który do zagadnień podejmowanych podchodzi nie tylko jako ekonomista, lecz również jako socjolog, filozof i polityk. Jest to zgodne z jego przekonaniem, że „ogólna teoria ekonomii będzie musiała się przeobrazić w teorię społeczną".[1]

Historia polskich idei gospodarczych nie może pominąć ludowej myśli ekonomicznej. Już na przełomie XIX i XX wieku w tym nurcie znajdujemy bowiem odpowiedź na pytanie jakie należy podjąć działania aby wyjść z zastoju gospodarczego. Dotyczy to początkowo wsi i rolnictwa a w późniejszych koncepcjach całej gospodarki.

Całokształt czynników ekonomicznych, społecznych i politycznych przesądzających o treści programów gospodarczych określają: 1) dominacja rolnictwa w gospodarce; 2) konieczność zaspokojenia w pierwszej kolejności zapotrzebowania na żywność; 3) a także fakt, że ruch ludowy był związany ze wsią i rolnictwem.

---

[1] G. Myrdal: *Teoria ekonomii a kraje gospodarczo nierozwinięte*, Warszawa 1958, s. 136.

PROGRAM EKONOMICZNY ZWIĄZKU STRONNICTWA CHŁOPSKIEGO

Wiele cennych, choć początkowo luźnych, myśli z zakresu problematyki wyjścia z zacofania gospodarczego znajdujemy już w programach pierwszej organizacji politycznej chłopów, jaką był Związek Stronnictwa Chłopskiego powstały w Galicji w 1893 r. Ludowa myśl gospodarcza rozwijała się w miarę wzrostu poziomu świadomości społecznej chłopów.[2] Rzeczą charakterystyczną tego nurtu jest łączenie idei z czynami. Za koncepcjami szły działania na rzecz ich realizacji. Uwarunkowania zewnętrzne (sytuacja polityczna, brak środków finansowych, niski poziom wiedzy fachowej i ogólnej itp.), utrudniały ten proces. Stąd efekty niejednokrotnie odbiegały od społecznych oczekiwań. Z tym wiązały się negatywne, często uproszczone, oceny możliwości brania „swoich spraw w swoje ręce".

ZSCH w walce o „sprawę chłopów" nie przewidywał rozwiązań rewolucyjnych. Postulaty programowe miały charakter reformistyczny. „Uważano, że w sprawach wspólnego interesu państwa i w sprawach tyczących się narodu Polakowi wypada iść solidarnie".[3] Nie ustawiano się w opozycji. Domagano się natomiast „bezwzględnej równości włościan z innymi stanami wobec praw i ustaw". Chodziło o zrównanie ciężarów dla wszystkich stanów czyli tzw. „równą miarkę".[4] Program ZSCH uchwalony wraz ze statutem 3 lipca 1893 r. wskazywał na konieczność przymusowego ubezpieczenia od pożarów i szkód losowych. Wyrażał potrzebę regulacji rzek w kraju. W celu poprawy sytuacji ekonomicznej postulowano rozwój przemysłu domowego i fabrycznego. W ten sposób widziano możliwość zagospodarowania nadwyżek siły roboczej na wsi.[5] Postulaty zawarte w tym programie powtarzano na wiecach i zgromadzeniach, gdzie podnoszono dodatkowo proąlem reformy podatkowej widzianej jako ustanowienie tylko jednego podatku progresywnego od dochodów.

Przed wyborami do Sejmu w 1895 r. ZSCH podjął kampanię wyborczą. W programie wyborczym, choć budowanym na programie z 1893 r., znalazły się nowe postulaty. Główne z nich to: a) zakaz dzielenia gruntów poniżej pewnej granicy; b) ubezpieczenie robotników rolnych na wypadek choroby, starości itp.; c) zniesienie karczm, wykorzystanie ich pomieszczeń na domy ludowe i czytelnie; d) popieranie kółek rolniczych i innych form

---

[2] Zob. H. Brodowska: *Chłopi o sobie i Polsce*, Warszawa 1984.

[3] A. Gurnicz: *Nowosądecki ZSCh w opinii prasy galicyjskiej*, „Rocznik Sądecki" 1967, t. VIII, s. 117.

[4] A. Gurnicz: *O „równą miarkę" dla chłopów. Poglądy i działalność pierwszej chłopskiej organizacji politycznej w Polsce — Związku Stronnictwa Chłopskiego 1893—1908*, Warszawa 1963, s. 71.

[5] Program opublikowano na łamach organu prasowego ZSCh — „Związek Chłopski" 1894, nr 1.

działalności gospodarczej na wsi; e) zakaz niszczenia lasów; f) utrzymanie niskiej ceny soli; g) zmiana przepisów spadkowych i uproszczenie postępowania sądowego; h) ułatwienie chłopom nabywania ziemi (np. spłaty ratalne); i) zniżenie opłat targowych i usprawnienie nadzoru targowego dla ochrony rolników przed wyzyskiem.[6]

W nowo powołanym Sejmie na początku 1896 r. utworzono Klub Katolicko-Ludowy, który zobowiązał się szczególną troską otoczyć rolnictwo jako „podstawowe bogactwo kraju". Wiązano to ściśle z podnoszeniem oświaty na wsi.

Na walnym zgromadzeniu ZSCH 3 września 1896 r. wyeksponowano sprawy zapobiegania rozdrobnieniu gruntów. Za ideał uznano taką wieś, gdzie byłby nieduży obszar dworski, a przy nim liczne zamożne gospodarstwa chłopskie. Zgromadzeni domagali się zniesienia wszystkich opłat prywatnych na drogach i mostach i pokrywania kosztów utrzymania dróg z funduszów państwowych. Uchwalono kilka rezolucji, w których deklarowano poparcie dla kółek rolniczych.[7] Wskazano na potrzebę zreformowania gminnych kas pożyczkowych i w razie potrzeby powoływania na ich miejsce, lub konkurencyjnie, parafialnych stowarzyszeń pożyczkowych, opartych na systemie Reiffeisena, zaopatrywanych z funduszy Banku Krajowego.[8] Widziano potrzebę podziału wspólnych pastwisk i lasów. Domagano się przymusowej asekuracji od ognia.

Na kolejnych walnych zgromadzeniach powtarzano nie zrealizowane hasła programowe. Dominował postulat niepodzielności gospodarstw, od czego uzależniano dobrobyt na wsi. W dzieleniu ziemi bez ograniczeń widziano główne zródło nędzy galicyjskiej. Dla zrealizowania tego żądania proponowano spłaty rodzinne i emigrację zarobkową organizowaną i nadzorowaną przez władze państwowe. Znaleźli się także oponenci w tej kwestii (m.in. znany pamiętnikarz chłopski Franciszek Magryś), którzy dowodzili, że nie można przez ustawę odbierać wolności rządzenia swoją własnością, a przede wszystkim stworzyć możliwości odpływu ludności wiejskiej do pracy w przemyśle. W tym celu należy zakładać fabryki i kształcić młodzież.[9]

Za ideał gospodarstwa uznano takie, które właściciel uprawia sam, przy pomocy domowników i swojego inwentarza czyli gospodarstwo ro-

---

[6] Gurnicz: *O „równą miarkę"...*, *op. cit.*, s. 76.

[7] Zob. A. Gurnicz: *Kółka rolnicze w Galicji. Studium społeczno-ekonomiczne*, Warszawa 1967.

[8] *Ibid.*, s. 79; Szerzej na temat tego ruchu na wsi galicyjskiej w pracy: A. Gurnicz: *Franciszek Stefczyk. Życie, poglądy, działalność*, Warszawa 1976; oraz A. Gurnicz: *System spółdzielczy F. W. Raiffeisena i galicyjska adaptacja F. Stefczyka*, „Spółdzielczy Kwartalnik Naukowy" 1968, nr 4.

[9] „Związek Chłopski" 1897, nr 17.

dzinne, wówczas ok. 20-morgowe.[10] Uważano, że jest to najtańszy i najlepszy typ gospodarowania. W rzeczywistości ten rodzaju gospodarstw ulegał skurczeniu, stąd kwestia niedzielenia gruntów. Ideał gospodarstwa rodzinnego nie negował w niczym współistnienia gospodarstw wielkoobszarowych.[11] ZSCH nie miał jednak większych wpływów politycznych, co potęgowało trudności realizacji programu gospodarczego. Faktem było ubożenie wsi i rosnąca emigracja.

Ważną rolę w życiu wsi miały do odegrania towarzystwa gospodarcze rolnicze. ZSCH popierał takie, które zakładali chłopi. Do ruchu gospodarczego przywiązywano dużą wagę. Na łamach organu prasowego ZSCH „Związku Chłopskiego" lansowano koncepcję zniesienia rad powiatowych i zastąpienia ich radami rolniczymi i przemysłowymi. Miałyby one na celu organizowanie kółek rolniczych w powiecie, kas Reiffeisena, szkół ludowych, rolniczych i przemysłowych, czytelni. Im powierzano troskę o sprawy lokalne.[12]

Uważano, że chłopom jako żywicielom narodu należy się szczególna opieka prawa i rządu krajowego. Jest to stan, który „był pierwszy na świecie i z który powstały inne". Podkreślano, że chłopi winni być z tego dumni i nie wyzbywać się ziemi a powiększać i ulepszać swoje gospodarstwa, udzielać sobie wzajemnej pomocy, łączyć się w towarzystwa rolnicze i spółki gospodarskie, organizować kasy gminne, budować szkoły, pielęgnować chłopską mowę, muzykę, pieśni i zwyczaje.

Praktyczna działalność ZSCH utrwalała przekonanie, że chłopi mogą liczyć tylko na siebie. Słabość polityczna stronnictwa sprawiała, że walka o samodzielność nie dawała zadowalających rezultatów, zaczęto szukać sojuszników. W 1905 r. na forum sejmowym powstało Polskie Centrum Ludowe, w którego skład weszły ugrupowania: chrześcijańsko-ludowe ks. S. Stjałowskiego, katolicko-ludowe Potoczków, katolików krakowskich Czerkawskiego i in. Wejście ZSCH do PCL oznaczało całkowite jego wchłonięcie do tej organizacji.

Zadania, jakie stawiało sobie Centrum to obrona wiary, narodowości, rodziny i własności prywatnej. Uchwalony przez nowe ugrupowanie program w dużym zakresie przypominał sformułowania zawarte w encyklice *Rerum Novarum* z 1891 r. Za podstawę sprawiedliwego ustroju uznano zasady Ewangelii. Posługiwano się pojęciem „godnej zapłaty" za pracę fizyczną i umysłową. Wskazywano na potrzebę reformy administracji „w duchu samorządowym". W sprawach rozwoju przemysłu i rzemiosła program ogólnikowo ujmował kwestię popierania przemysłu krajowego, a w szczególności rzemiosła. Uwzględniano także potrzebę ubezpieczeń społecznych

[10] Gurnicz: *O „równą miarkę"..., op. cit.*, s. 83.

[11] Gurnicz: *Nowosądecki ZSCh..., op. cit.*, s. 119.

[12] „Związek Chłopski" 1905, nr 16.

robotników. W sprawach rolnych popierano zdrową parcelację i powtórzono żądanie zreformowania ustaw „gniotących rolników". W sprawach skarbowych domagano się przekazania samorządom części podatku gruntowego, obniżenia podatków pośrednich i progresji przy opodatkowaniu wyższych dochodów i wielkich spadków.[13]

Doktryna i ruch chrześcijańsko-społeczny nie trafiły w Galicji na podatny grunt ze względu na specyficzną strukturę społeczno-ekonomiczną. „Ruch ten bowiem w Europie Zachodniej służył politycznym potrzebom warstw średnich zarówno na wsi, jak i w mieście. Obsługiwał interesy zamożnych chłopów, rzemieślników i środowiska do nich zbliżone. Tymczasem w Galicji w zasadzie nie było zamożnego chłopstwa. Również rzemieślnicy wyznań chrześcijańskich nie stanowili poważnego odsetka ludności. (...) Cały więc ruch nie znalazł od początku właściwego środowiska i sprzyjającego klimatu do rozwoju".[14] Mała żywotność PCL sprawiła, że po wyborach do Sejmu w 1908 r. przywódcy — pierwszego stronnictwa chłopskiego na ziemiach polskich S. Potoczek i W. Szwed przeszli do Polskiego Stronnictwa Ludowego.

POSTULATY GOSPODARCZE W PROGRAMACH STRONNICTW LUDOWYCH W LATACH 1895—1918

ZABÓR AUSTRIACKI

Ruch ludowy zapoczątkowany powstaniem 28 lipca 1895 r. Stronnictwa Ludowego, które w 1903 r. zmieniło nazwę na Polskie Stronnictwo Ludowe, cieszył się dużą popularnością na wsi galicyjskiej. Programowe ujęcie problematyki gospodarczej w tym ruchu wskazywało na dużą samodzielność chłopskiej myśli gospodarczej.[15] Dużą wagę przywiązywano tu, podobnie jak w ZSCH, do kwestii równomiernego rozkładu ciężarów publicznych między wszystkie warstwy społeczne (zasada „równej miarki"). Żądano zdecydowanych działań przeciw wszelkim nadużyciom krzywdzącym chłopa, zniesienia wielu uciążliwych opłat (np. za doręczenie pism sądowych), redukcji obciążeń z tytułu utrzymania budynków plebańskich i innych. Domagano się zmiany ustawy drogowej tak, aby ciężar budowy i utrzymania dróg był rozłożony według stopy podatkowej oraz skasowa-

[13] A. Gurnicz: *Ks. Stanisław Stojałowski a rozwój ruchu i doktryny chrześcijańsko-społecznej w Galicji.* Zeszyty Naukowe. Studia z historii myśli społeczno-ekonomicznej, 1963, nr 4, s. 143.

[14] *Ibid.*, s. 146.

[15] Odezwa programowa Stronnictwa Ludowego pt. „Centralny Komitet Przedwyborczy Stronnictwa Ludowego. Do wyborców w całym kraju" [w:] Programy stronnictw ludowych, Zbiór dokumentów, Warszawa 1969, s. 53, i n.

nia myt. Wskazywano na potrzebę ulg dla rolnictwa, przemysłu i rzemiosła w celu przyspieszenia ich rozwoju. Zapowiadano starania o tępienie lichwy i organizację dogodnego kredytu dla drobnych rolników i przemysłowców. Postulowano ochronę drobnego przemysłu a w szczególności przemysłu domowego, który miał duże znaczenie ekonomiczne dla przeludnionej wsi. Widziano konieczność odpowiednich zmian w polityce celnej państwa dla ułatwienia eksportu na wschód wyrobów przemysłu krajowego. W kwestiach społecznych kładziono nacisk na problem opieki nad kalekami i starcami oraz wykorzystania więźniów do prac publicznych. Dużo uwagi poświęcano sprawie emigracji zarobkowej i opieki nad emigrantami.

Możliwość poprawy sytuacji społecznej i ekonomicznej na wsi wiązano ściśle z rozwojem oświaty. Tu widziano klucz do rozwiązania wielu problemów. Chodziło w szczególności o zwiększenie liczby szkół ludowych (na koszt państwa), poprawę bytu nauczycieli, rozwój „oświaty fachowej" (szkoły rolnicze i przemysłowe).[16] Wiele postulatów dotyczyło zmniejszenia obciążeń chłopów i stworzenia warunków ekonomicznych (tani kredyt) przyśpieszających rozwój rolnictwa.

Rozwinięcie myśli programowej znalazło odbicie w dokumentach z r. 1903 kiedy (na zjeździe w Rzeszowie 27 lutego) SL zmieniło nazwę na Polskie Stronnictwo Ludowe.[17] W dziedzinie społeczno-ekonomicznej duży nacisk położono na potrzebę szczególnej troski i opieki dla drobnych gospodarstw chłopskich i warsztatów rzemieślniczych. Motywowano to tym, że „ta forma produkcji złożyła dowody swojej żywotności i posiadała szczególną rację bytu. Mimo bowiem niepomyślnych warunków nadążała za postępem technicznym i okazała się lepszą od innych form produkcji. To stanowiło dostateczną przesłankę, aby strzec interesów tego typu produkcji (...). Preferując drobne formy wytwórczości program nie przekreślał innych rodzajów działalności kapitalistycznej. Rezultatem ich wszystkich winno być uprzemysłowienie kraju".[18] Ożywienie przemysłu wymaga szczególnej opieki i w tym celu należy dać pierwszeństwo wytwórczości „krajowej przed obcą".[19]

---

[16] *Ibid.*, s. 59; K. Dunin-Wąsowicz: *Dzieje Stronnictwa Ludowego w Galicji*, Warszawa 1956, s. 105—107.

[17] Zob. Program PSL uchwalony dnia 27 lutego 1903 r. w Rzeszowie, Lwów 1903.

[18] A. Gurnicz: *Poglądy społeczno-ekonomiczne polskich stronnictw politycznych a struktura klasowa Galicji w końcu XIX i na początku XX wieku.* Międzyuczelniane Zeszyty Naukowe. Studia z historii myśli społeczno-ekonomicznej 1963, nr 4, s. 119.

[19] A. Gurnicz: *Chłopska myśl ekonomiczna w Galicji*, Ann. Univ. M. Curie-Skłodowska sec. G, vol. 6, Lublin 1959, s. 233.

Z żądań szczegółowych powróciły postulaty przymusowego ubezpieczenia od pożarów, regulacji rzek, ochrony emigrantów przed wyzyskiem spekulantów i pośredników itp.

Dalej istotne znaczenia miały sprawy oświaty i kultury. Zwrócono uwagę nie tylko na potrzebę kształcenia młodzieży, ale także na likwidację analfabetyzmu dorosłych. Najważniejszym zadaniem społecznym miała być organizacja i ochrona pracy przed wyzyskiem. W tym celu postulowano organizację biur pośrednictwa pracy dla stworzenia możliwości zarobkowania za granicą na korzystnych warunkach, zapewnienia ustawowego minimum płacy roboczej. Za sprawę pilną uważano ułatwienia w parcelacji gruntów dworskich w celu upełnorolnienia drobnych gospodarstw. Średnia zaś własność rolna miała w ten sposób uchronić się przed rozdrobnieniem. Wrócono do kwestii likwidacji myt i serwitutów, zmiany niesprawiedliwej ustawy łowieckiej, obniżki cen soli itp.

Żądano gruntownej zmiany systemu podatkowego a w szczególności zniesienia istniejących podatków i ustanowienia „jednego tylko podatku dochodowego, stopniowanego z zupełnym uwolnieniem od podatku pewnego minimum egzystencji".[20]

Wskazywano na potrzebę likwidacji podatków pośrednich od zakupu przedmiotów codziennego żytku. Ponownie zapowiadano tępienie lichwy i zabiegi o tani, dogodny kredyt dla drobnych rolników, drobnego przemysłu i rękodzielnictwa.[21] Domagano się bardziej energicznych działań na rzecz rozwoju oświaty i poprawy stanu zdrowotności społeczeństwa.

Jakie szanse realizacji miały głoszone postulaty? Chciano je zwiększyć poprzez „propagandę słowem i drukiem (...) przez organizowanie ludu, przez inicjatywę lub współdziałanie w sprawach dotyczących użyteczności powszechnej, przez zbiorowe petycje do ciał ustawodawczych i przez działalność parlamentarną".[22]

Główne cele programu gospodarczego PSL z 1903 r. to poprawa warunków bytowych chłopów na drodze stopniowych reform społeczno-gospodarczych. Rozwinięcie programu społeczno-gospodarczego PSL znalazło wyraz w artykule programowym zamieszczonym na łamach „Przyjaciela Ludu" przed wyborami parlamentarnymi w 1908 r.[23] Wskazano na zadania ekonomiczne, jakie stawały przed nowym sejmem krajowym. Zwrócono uwagę na potrzebę szukania własnych rozwiązań, a nie ślepego naśladownictwa innych krajów (wzorów niemieckich czy czeskich). Słaby roz-

---

[20] Program Polskiego Stronnictwa Ludowego w Galicji z 27 lutego 1903, Rzeszów, [w:] *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego,* t. I (1864—1918), Warszawa 1966, s. 82.

[21] G u r n i c z: *Chłopska myśl..., op. cit.,* s. 240.

[22] Program PSL z 27 lutego 1903 r., [w:] *Materiały źródłowe* [...], t. I, s. 85.

[23] „Przyjaciel Ludu" 1908, nr 7.

wój przemysłu i handlu przy przeludnieniu wsi galicyjskiej decydował o odmienności uwarunkowań procesów ekonomicznych. I dlatego „u nas kredyt hipoteczny, komasacja gruntów, melioracje gruntowe, handel rolniczy, księgi gruntowe i różne inne stosunki, dotyczące włościan i ich pracy muszą być znacznie inaczej obmyślane i przeprowadzone aniżeli w Niemcach albo w Czechach".[24] W szczególności zwracano uwagę na potrzebę dogodnych kredytów dla chłopów (na zakup ziemi i spłaty obciążeń), znacznych ułatwień dla powstających wzorowych gospodarstw chłopskich (włości rentowe). Podkreślano, że dla doskonalenia warsztatu pracy rolnika równocześnie musi mieć miejsce komasacja i melioracja gruntów. Obok środków lokalnych niezbędne są państwowe dotacje na te cele. PSL miało zabiegać o ich podwyższenie. Chodziło o kompleksowość działań, by wraz z melioracjami regulować rzeki, budować drogi wodne i podejmować inne niezbędne działania.[25] Zwracano uwagę na ogromne zapotrzebowanie na wiedzę rolniczą wśród chłopów. PSL dostrzegało konieczność dostosowania szkolnictwa rolniczego do potrzeb gospodarstw chłopskich. Szkoły rolnicze przygotowywały przede wszystkim do prowadzenia gospodarstw dużych. Chodziło zatem o dostosowanie profilu nauczania do rzeczywistych potrzeb.

W 1913 r. doszło do rozłamu w PSL. Zwolennicy Stapińskiego utworzyli PSL-Lewica, zaś grupa oponentów z Wincentym Witosem i Jakubem Bojko na czele założyła oddzielną organizację PSL-Piast. Osłabiło to siłę frontu chłopskiego na długie lata. Nie służyło także sprawie ukształtowania się jednolitego programu gospodarczego.

„Rola polityczna Stapińskiego jako przywódcy chłopów skończyła się. Miejsce jego zajął Wincenty Witos".[26] W listopadzie 1914 r. odbył się I Kongres PSL-Piast, który wiele uwagi poświęcił sprawom polityki gospodarczej. Nawiązywano do wcześniejszych programów gospodarczych. Nowością było poparcie dla rozpowszechniającego się ruchu spółdzielczego. Wśród wielu zadań, jakie ruchowi ludowemu wyznaczył Wincenty Witos było „(...) tępienie bezwzględnej depravacji i korupcji (...), stwarzanie siły politycznej i ekonomicznej ludu, wyrabianie jego samodzielności (...)".[27]

[24] Artykuł programowy, przedwyborczy w „Przyjacielu Ludu" pt. *Polskie Stronnictwo Ludowe* [w:] *Prorgamy...*, s. 111.

[25] *Ibid.*, s. 115.

[26] G u r n i c z: *Chłopska myśl...*, *op. cit.*, s. 243.

[27] *Ibid.*, s. 245, cyt. za W. W i t o s: *Wybór pism i umów*, Lwów 1939, s. 70.

ZABÓR PRUSKI

Specyficzne warunki rozwoju chłopskiej myśli społeczno-gospodarczej były na wsi pod zaborem pruskim. Trudności działań politycznych prowadziły ruch ludowy do skupienia się na praktycznej działalności społeczno-gospodarczej oraz obronie polskiej mowy, tradycji i obyczajów. Utworzono Ludowy Bank Mazurski, otwierano czytelnie ludowe i inne placówki kulturalno-oświatowe. Ruchowi służyły także czasopisma, jak „Zaradny Gospodarz Wiejski", „Gazeta Lecka", a w szczególności, ukazująca się od 1896 r. „Gazeta Ludowa" — pierwsze pismo społeczno-ekonomiczne chłopów, organ powołanej do życia w grudniu 1896 r. Mazurskiej Partii Ludowej z siedzibą w Ełku. Poglądy ekonomiczne chłopów polskich pod zaborem pruskim kształtowały się pod wpływem konkretnej działalności gospodarczej na wsi. Ich wyrazem było ujęcie problematyki gospodarczej w programie MPL. Główne postulaty programowe to sprawiedliwy rozdział obciążeń między gospodarstwa chłopskie i folwarki, zapewnienie chłopom większego udziału w samorządzie (w sejmikach okręgowych i w izbie rolniczej), prawo wyboru wójta przez gminę, opieka nad ubogimi, zniesienie majoratów, potanienie nawozów sztucznych, parcelacja majątków państwowych, budowa kanałów, rozwój drobnego przemysłu w celu likwidacji bezrobocia. Zabiegano o równe prawa dla wszystkich obywateli bez względu na stan posiadania.[28] Program podniesienia poziomu gospodarczego rolnictwa eksponował tu podobnie jak w Galicji: 1) zasadę sprawiedliwego rozdziału obciążeń między gospodarstwa chłopskie i folwarki; 2) tworzenie infrastruktury (budowa dróg, kanałów); 3) potrzebę rozwoju drobnego przemysłu w celu likwidacji bezrobocia oraz 4) poprawę warunków ekonomicznych rozwoju produkcji rolnej (m.in. potanienie środków do produkcji rolnej).

Mazurska Partia Ludowa wzmocniła swoją pozycję, gdy po 1910 r. zaczęła wprowadzać nowe metody oddziaływania na wieś. Znalazły one wyraz w tworzeniu organizacji gospodarczych (kółka rolnicze, towarzystwa gospodarcze), towarzystw oświatowych itp. Zmierzały one do umocnienia pozycji ekonomicznej chłopów. Duże zasługi w krzewieniu ruchu gospodarczego na wsi pod zaborem pruskim odegrało czasopismo „Orędownik" założone w 1871 r. Najwcześniej na ziemiach polskich powstawały kółka rolnicze w Wielkopolsce. Przyczyniały się one do szerzenia postępu w rolnictwie. Propagowały nowoczesne metody uprawy, stosowanie nawozów, czytelnictwo fachowe. W 1905 r. na wsi poznańskiej działało 277 kółek rolniczych skupiających 12 000 członków.[29] Na wsi wielkopolskiej domino-

[28] Program Mazurskiej Partii Ludowej, 1898 styczeń 25, Ełk, [w:] *Programy...*, *op. cit.*, s. 68.

[29] A. Gurnicz: *Kółka rolnicze na ziemiach polskich w okresie zaborów. Geneza i kierunki rozwoju.* „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego" 1966, nr 8, s. 29.

wał patronacki typ asocjacji rolniczej, jednak „(...) gospodarczy rezultat działalności wielkopolskich kółek rolniczych pozostał na zawsze trwały. (...) Chłopi wielkopolscy nauczyli się gospodarować. Ta zdobycz usamodzielniła ich własne gospodarstwa i dała podstawy do przyszłej samodzielności prowadzonych przez nich organizacji gospodarczych".[30]

ZABÓR ROSYJSKI

Pod zaborem rosyjskim chłopi polscy zorganizowali pierwszą polityczną organizację w 1904 r. pod nazwą Polski Związek Ludowy. Na jego czele stanął Wacław Kruszewski. Organem prasowym, działającego nielegalnie, PZL był „Głos Gromadzki", a od 1905 r. legalne czasopismo „Snop" oraz „Wieś Polska" a następnie „Zagon". Rozbudziły one aktywność społeczną mieszkańców wsi. Sprzyjały także krystalizowaniu się programu społeczno-gospodarczego i politycznego. Szczególne miejsce miały tu zagadnienia agrarne. Sprawy gospodarcze to obok zagadnień politycznych i społecznych istotny „dział pracy i walki społecznej".[31]

Dążono do stworzenia warunków zrzeszania się gospodarstw chłopskich w dobrowolne kooperatywy dla wspólnego zaopatrzenia, sprzedaży, produkcji i zorganizowania wszystkich dziedzin życia społecznego. Cały kraj chciano przekształcić w „republikę kooperatywną". Rolę państwa ograniczano do ustalenia ram prawnych, np. określenie podatku progresywnego od dochodów, unarodowienie lasów, wód, kopalń i komunikacji, zwrot gruntów rządowych, majorackich, donacyjnych i innych. Miały one, jako dobra narodowe, stać się wieczystą dzierżawą ludowych stowarzyszeń rolniczych i kredytowych działających na zasadach kooperacji.[32] Przewidywano także upaństwowienie pewnego obszaru gruntów jako podstawy do zorganizowania wzorowych gospodarstw, stacji doświadczalnych, szkół rolniczych itp. Dużą wagę przykładano do zabiegów o uniezależnienie gminy od rządu. Chodziło o wzrost roli samorządu terytorialnego.

Ambitne były propozycje programowe. Ich realizację uniemożliwiła sytuacja polityczna. Represje caratu nie ominęły PZL. Aresztowania i zsyłki przywódców położyły kres działalności pierwszej samodzielnej organizacji chłopskiej w Królestwie Polskim. Pracę w tym nurcie kontynuował ruch siewbiarski skupiony wokół redagowanego przez chłopów czasopisma „Siewba", wychodzącego od 3 listopada 1906 r. (w Tłuszczu pod Warszawą). Na jego łamach wypowiedziano wiele radykalnych poglądów, co sprawiło, że w 1908 r. władze carskie zlikwidowały „Siewbę". Działania na rzecz rozwoju świadomości społecznej i politycznej wsi przejął wówczas

[30] *Ibid.*, s. 29.

[31] Program Polskiego Związku Ludowego, 1906 czerwiec 29„ [w:] *Programy...*, *op. cit.*, s. 87.

[32] *Ibid.*, s. 89.

ruch zaraniarzy skupiony wokół tygodnika „Zaranie" i jego redaktora naczelnego Maksymiliana Malinowskiego. Pismo to miało cele ogólnokształcące i fachowe. Pisywali tu zarówno chłopi, jak i inteligencja (Maria Dąbrowska, Irena Kosmowska, Stanisław Osiecki i inni).[33]

Wobec niskiego poziomu bytu materialnego chłopów zaraniarze wysuwali na czoło swojej działalności kwestie wzrostu produkcji rolniczej. W założeniach programowych i działalności praktycznej zaraniarzy dominowała sprawa podniesienia poziomu gospodarczego wsi. W całokształtcie uwarunkowań tego ruchu jego myśl społeczno-ekonomiczna i polityczna streszczała się w haśle „sami sobie". W praktyce oznaczało to działania chłopów w kierunku uniezależnienia się od rządzących i bogatszych warstw społecznych. Konkretne formy, samodzielnego, chłopskiego ruchu gospodarczego, to przede wszystkim kółka rolnicze im. Staszica, które rozwijały się na wsi w Królestwie w szybkim tempie. Do 1914 r. powstało 150 kółek rolniczych.[34] „Kółka staszicowskie były wyrazem chłopskich aspiracji do pełnej samodzielności".[35] Dążono do oparcia kółek na wyłącznej samopomocy chłopskiej bez opieki patronackiej, bowiem rozwojowi kółek od początku towarzyszyła opieka ziemiańskich towarzystw rolniczych.

W latach I wojny światowej wobec rozwijającej się sytuacji politycznej, główną uwagę koncentrowali ludowcy na sprawie niepodległości Polski. Obok tego w uchwałach i deklaracjach znajdowały miejsce zagadnienia społeczne a zwłaszcza sprawa reformy rolnej. Odzyskanie niepodległości budziło w ludowcach wiarę w możliwość zdobycia większości sejmowej w wyborach parlamentarnych i uzyskania wpływu na kierunek polityki gospodarczej nowego rządu. Uważano, że powstają warunki realizacji postulatów programów. W rzeczywistości okazało się to bardziej zawiłe.

CHŁOPSKA MYŚL EKONOMICZNA A WYBRANE ZAGADNIENIA TEORII ROZWOJU KRAJÓW SŁABO ROZWINIĘTYCH

Myśl ekonomiczna ruchu ludowego przełomu XIX i XX wieku stworzyła podwaliny pod bardziej dojrzałe programy gospodarcze tego ruchu politycznego w miarę wzrostu roli politycznej partii chłopskich. Stanowiły one istotną podstawę dla rozwijania ruchu gospodarczego na wsi polskiej (chłopskie kółka rolnicze, spółdzielnie). Idee ekonomiczne ruchu ludowego, przynajmniej w latach pomyślnej koniunktury politycznej dla ruchu

[33] Zob. W. Piątkowski: *Dzieje ruchu zarańskiego*, Warszawa 1956.

[34] A. Gurnicz: *Problemy asocjacji rolniczej w Królestwie Polskim*, Ann. Univ. M. Curie-Skłodowska sec. H, vol. I, 6, Lublin 1967, s. 110.

[35] *Ibidem*, s. 111.

chłopskiego, stawały się podstawą konkretnych działań gospodarczych. To podnosi ich wagę w całokształcie dorobku polskiej myśli ekonomicznej. Szczególne znaczenie miały działania mające na celu przerwanie zaklętego kręgu chłopskiej biedy. I dlatego nasuwa się zasygnalizowane na wstępie porównanie z ekonomicznymi teoriami rozwoju krajów słabo rozwiniętych, których celem było opracowanie programu gospodarczego i społecznego dla walki z nędzą.

Wśród wielu opracowań teoretycznych z zakresu problematyki ubóstwa i walki z nim, największe podobieństwo widzimy zestawiając myśl ekonomiczną polskich chłopów, począwszy od zarania dziejów ruchu ludowego, z opracowaniami przedstawicieli szkoły szwedzkiej, a w szczególności wybitnego ekonomisty G. Myrdala. Wynika to z faktu szerokiego ujmowania zagadnień, w tym uwzględniania obok czynników ekonomicznych, całokształtu uwarunkowań społecznych i politycznych procesu rozwoju społeczno-gospodarczego. Zdaniem G. Myrdala wzięcie pod uwagę wszystkich tych elementów czyni analizę ekonomiczną bardziej realistyczną. Podstawową hipotezą tej teorii jest „założenie przyczynowości okrężnej występującej między wszystkimi czynnikami systemu społecznego dającej w wyniku proces kumulatywny”.[36]

Myrdal mówiąc o roli młodych ekonomistów w krajach nierozwiniętych życzy im „by mieli odwagę odrzucić obszerne wywody teoretyczne i doktryny nie mające znaczenia, nieistotne, a czasem jaskrawo nieadekwatne, i by zaczęli myśleć od nowa — by zaczęli od badania swych własnych potrzeb i zagadnień. Zaprowadzi ich to daleko poza przestarzałą liberalistyczną ekonomię Zachodu i ekonomię marksizmu”. Chodzi o to, aby wybrali z dotychczasowych teorii to co możliwe do zastosowania i pożyteczne, a następnie przystąpili „do stworzenia samodzielnych teoretycznych konstrukcji rozwiązujących ich własne problemy”.[37] Jest przeciwny ślepemu naśladownictwu krajów, które osiągnęły już wyższy poziom rozwoju.

W artykule programowym PSL zamieszczonym w numerze 7 z 1908 r. w punkcie zatytułowanym: *Podstawy polityki ekonomicznej w kraju* — czytamy m.in. „Nie lekceważmy bynajmniej ani nauki, ani doświadczenia i przykładu innych, oświeconych i wyżej rozwiniętych, zamożniejszych narodów, owszem, będziemy się starali mieć otwarte oczy na to, co i jak się dzieje u naszych dobrych i niedobrych sąsiadów w bliższych i dalszych krajach na polu urządzeń i zabiegów ekonomicznych. Ale uważamy to właśnie za nieszczęście dla naszego kraju, że ci, którzy nasze ustawy tworzyli i naszym życiem ekonomicznym się opiekowali, zanadto zapatrywali się na cudzoziemskie wzory, nauki i stosunki, a za mało uwzględniali od-

---

[36] G. Myrdal: *Teoria ekonomii a kraje gospodarczo nierozwinięte*, Warszawa 1958, s. 136.

[37] *Ibid.*, s. 137.

rębne stosunki ludności rolniczej, włościańskiej w naszym kraju. Tymczasem ustrój i życie naszej wsi są zupełnie inne, aniżeli stosunki i życie wsi czeskiej albo niemieckiej".[38]

Myrdal zwraca uwagę, że teoria ekonomii zasadniczo nie zajmowała się problematyką krajów nierozwiniętych, staje się więc fałszywa, gdy bezkrytycznie stosujemy ją w tych krajach. Szczególnie uwidacznia się to w zakresie teorii wymiany międzynarodowej. Swobodna wymiana między krajem uprzemysłowionym a nierozwiniętym prowadzi do „kumulatywnego procesu ubożenia i zastoju tego ostatniego".[39] „Liczne rady w zagadnieniach wymiany i bilansu płatniczego, udzielane powszechnie krajom nierozwiniętym, opierają się na tych właśnie kruchych podstawach teorii nieodpowiedniej z punktu widzenia problematyki tych krajów. Oznacza to, że tego rodzaju rady są naukowo nie uzasadnione a w praktyce zwodnicze".[40]

Ludowcy w trosce o ożywienie wytwórczości w kraju domagali się ochrony dla wyrobów krajowych przed konkurencyjnymi towarami z zagranicy.[41] Dla zapewnienia trwałych efektów reform ruch ludowy zabiegał przy każdej możliwej okazji o oświatę dla ludzi, który to problem zajmuje wiele miejsca zarówno w rozważaniach Myrdala, jak i innych ekonomistów zajmujących się tą problematyką. Jest to zarówno w pierwszym, jak i drugim przypadku problem nie tylko kształcenia młodych, ale także walki z analfabetyzmem dorosłych i permanentnego kształcenia w obronie przed wtórnym analfabetyzmem.

Cechą charakterystyczną teorii Myrdala jest silne akcentowanie potrzeby rozwoju rolnictwa jako szansy przyspieszenia gospodarczego dla krajów słabych ekonomicznie, co nie oznacza utrwalania surowcowego charakteru gospodarki.

Dla Myrdala imperatywy w działaniach reformistycznych to:

— zapewnienie wyżywienia narodu (reforma rolna, likwidacja przeżytków feudalnych),

— zapewnienie podstawowej opieki zdrowotnej,

— rozwój oświaty,

— rozwój drobnego przemysłu przetwórczego dla wchłonięcia nadwyżek siły roboczej,

— handel (protekcjonizm państwowy).

Dużą wagę przywiązuje do reformy systemu podatkowego, walki z korupcją i kredytem lichwiarskim. Widzi potrzebę działań kompleksowych.

---

[38] Artykuł programowy *Polskie Stronnictwo Ludowe* z 1908 r. [w:] *Programy..., op. cit.*, s. 110.

[39] G. M y r d a l: *Teoria ekonomii* [...], s. 135.

[40] *Ibid.*, s. 135.

[41] Program Polskiego Stronnictwa Ludoweg oz 1903 r., [w:] *Programy* [...], s. 78.

Wszystkie te elementy występują w programach ekonomicznych ruchu ludowego w Polsce już na przełomie XIX i XX wieku, zaś w bardziej rozwiniętej formie w okresie międzywojennym. Należy zwrócić uwagę również na fakt, że stopień realności ludowych programów gospodarczych wyznaczał w poszczególnych okresach zasięg wpływów politycznych chłopskich stronnictw, bowiem jak twierdzi J. K. Galbraith „oddzielenie ekonomii od polityki i politycznej motywacji jest nie tylko jałowym wysiłkiem (...), jest także podstawowym źródłem fałszywych ocen i błędów w polityce gospodarczej”.[42]

Myrdal podkreśla, że każde realistyczne badanie rozwoju czy niedorozwoju dowolnego kraju czy regionu wymaga przekroczenia tradycyjnej teorii ekonomii i wyjście poza analizę wyłącznie tzw. czynników ekonomicznych na rzecz nieekonomicznych, pozostawionych często poza analizą. Dotyczy to w szczególności szeroko rozumianych czynników społecznych i politycznych. Nieuwzględnienie tych czynników, które stanowią zasadnicze elementy w kumulatywnym procesie przemian gospodarczych stanowi istotny brak teorii ekonomii. „Obok ekonomicznych aspektów procesu rozwoju gospodarki narodowej należy badać także aspekty polityczne, społeczne, kulturalne, a nawet moralne” (...) „Myrdal rozwój pojmuje jako ruch w górę całego systemu społecznego (...), nie tylko produkcji, podziału produkcji i sposobu produkcji (...) ale także poziomu życia, instytucji, postaw ludzkich i polityki”.[43]

Podobne stanowisko zajmuje R. Frisch, który uważa, iż „ostatecznym celem rozwoju jest nie tylko wzrost poziomu materialnego ludności, ale także rozwój kultury, nauki i moralności”.[44]

Analiza problemów gospodarczych krajów czy regionów słabo rozwiniętych i formułowanie programu reform wymaga połączenia wiedzy ekonomicznej, socjologicznej, psychologicznej i historycznej. Takiego też interdyscyplinarnego podejścia wymagają badania nad myślą ekonomiczną ruchu ludowego w Polsce.

Na tym odcinku zapoczątkował je Antoni Gurnicz, który rozważał zagadnienia wieloaspektowo, uwzględniając integralne związki zjawisk ekonomicznych, społecznych i politycznych. Dlatego w opracowaniu wykorzystano głównie Jego dorobek.

---

[42] J. K. Galbraith: *Ekonomia w perspektywie*, Warszawa 1991, s. 312.

[43] J. Nowicki: *Szkoła szwedzka w ekonomii politycznej*, Warszawa 1984, s. 141—142.

[44] *Ibid.*, s. 143.

SUMMARY

The economic thought of the peasants' movement found its especial reflection in the programs of the peasants' parties. It was closely bound up with the economic situation of the rural area and the peasants. With time, it included the problems of the whole economy. The economic issues and the possibilities of solving them were associated with the range of influences of the political peasants' parties. Such a view of the problems is clear beginning with the establishment of the first independent political peasants' party — the Association of Peasants' Party in Galicia. In the other parts of partitioned Poland the peasants' movement introduced many elements to the peasants' economic thought.

The economic views of the Polish peasants were formed under the influence of specific economic activity in the rural area. This fact was especially important in the Prussian sector, where the economic movement was limited. A similar situation existed in the Russian sector where the political influence was exerted on the peasants through the economic and educational movement.

The economic thought of the peasants' movement aimed at finding the ways out of the peasants' poverty and at raising the economic level of the whole country. Because of the state of the economy and the social situation, the suggestions for solving the social and economic problems contained in the peasants' programs overlap at a number of items with the much later programs for the economically poor countries which were formulated on the basis of the theory of development. This concerns mainly the following problems: development of education, raising the health condition of the society, the agrarian reform and the proper care for the development of agriculture and industry, the latter absorbing the useless people in the rural area.

G. Myrdal's criticism of the unquestioning imitation of the ways of highly developed countries and the need for individual basis considering distinct conditions for the economic policy — these are the questions contained already in the economic program of the Polish Peasants' Party in 1908.

The peasants' movement in Poland did not formulate any theory of the economic development. Nevertheless, its economic programs constitute a valuable contribution in the native economic thought.